

ชุดโครงการ
การพัฒนาระบบสวัสดิการ
สำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย

รายงานวิจัยกรณีศึกษา
กลุ่มเกษตรกร

วิถีชีวิตชาวสวนผลไม้รายย่อย
ชุมชนบึงสำนักใหญ่ จังหวัดระยอง

ชรินทร์ กวงคารา

หัวหน้าโครงการ

พีชรประเสริฐ

นักวิจัยหลัก

ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง

สุภา ไยเมือง

ผศ.ดร.บัณฑูร แก้วส่อง

ภายใต้การสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

รายงานวิจัยย่อยฉบับสมบูรณ์

วิถีชีวิตชาวสวนผลไม้รายย่อย
ชุมชนบึงสำนักงานใหญ่ จังหวัดระยอง

ผู้วิจัย

ชรินทร์ ดวงดารา

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการ การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย

ธันวาคม 2546

คำนำจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เห็นความสำคัญของปัญหาและแนวทางในการบรรเทาปัญหาของคนจนและคนด้อยโอกาสและการจัดสวัสดิการที่เหมาะสม จึงได้สนับสนุน “โครงการการพัฒนาแบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย” ประกอบด้วยการวิจัยสถานภาพของคนจนและคนด้อยโอกาส 5 กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแรงงาน กลุ่มอาชีพอิสระ กลุ่มคนนอกวัยทำงาน และกลุ่มผู้ด้อยโอกาส/กลุ่มเสี่ยงและผู้ประสบปัญหาทางสังคม ซึ่งได้วิเคราะห์และสังเคราะห์จากการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ 10,000 ราย และข้อมูลเชิงคุณภาพจากกรณีศึกษาจำนวน 110 กรณี และจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายในการจัดสวัสดิการที่เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มเป้าหมาย

ผลงานทั้งหมดที่ได้จากชุดโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ได้นำเสนอเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนจน ให้เห็นภาพที่เคลื่อนไหวของสภาพความเป็นอยู่ ความด้อยโอกาส ไร้ที่พึ่ง การเชื่อมโยงให้เห็นบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างคนจนคนด้อยโอกาสกับชุมชน (มิติสังคม) ระบบการทำมาหากิน (มิติเศรษฐกิจ) และมีการรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง (มิติการเมือง) การให้ภาพเชิงประวัติศาสตร์ ที่ย้อนให้เห็นว่าเดิมวิถีชีวิตของเขาเป็นอย่างไร และต่อมาเกิดอะไรขึ้นที่เป็นจุดหักเหที่ทำให้วิถีชีวิตของเขาตลอดจนบริบทของเขาเปลี่ยนแปลงไป การวิเคราะห์ว่าผลกระทบที่เกิดจากเหตุการณ์นั้นๆ (เช่น การสร้างเขื่อน การตั้งเขตนิคมอุตสาหกรรม การตัดถนนเข้ามาในพื้นที่ ฯลฯ) เกิดผลอย่างไรต่อวิถีการทำมาหากิน ความสัมพันธ์เครือข่ายทางสังคม อำนาจต่อรอง คุณภาพชีวิตโดยรวม เพื่อชี้ให้เห็นการปรับตัวในมิติต่างๆ (เช่น การอพยพ การเปลี่ยนอาชีพ ฯลฯ) เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่เป็นจุดหักเหแล้ว ทำไมคนบางกลุ่มปรับตัวและหลุดพ้นจากภาวะยากจนด้อยโอกาสได้ แต่ทำไมคนบางกลุ่มก้าวไม่พ้น ปัญหาของคนจนคนด้อยโอกาสทั้ง 5 กลุ่มเป้าหมายเหล่านี้ จะมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาอย่างไร โครงการนี้ได้วิเคราะห์เกี่ยวกับระบบสวัสดิการที่เหมาะสม สวัสดิการที่คนจนต้องการ กลไกที่สามารถเข้าถึงปัญหาของกลุ่มคนเป้าหมายได้ ทั้งองค์กรชุมชน ครอบครัวยุทธศาสตร์ ฯลฯ ตลอดจนข้อเสนอเชิงนโยบายในการแก้ปัญหาความยากจนของสังคมไทย

สกว. หวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ จะทำให้แนวคิด มุมมองอีกด้านหนึ่งในการจัดสวัสดิการและแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจน ที่มองความเชื่อมโยงระหว่างมิติทางเศรษฐกิจกับมิติทางสังคม ซึ่งเป็นการเสริมเติมองค์ความรู้ในเรื่องความยากจนของประเทศไทย สกว. จึงหวังว่า ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหลายจะสามารถนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปพิจารณาใช้ประโยชน์ในการดำเนินการ เพื่อกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างรอบคอบรอบด้านต่อไป

(ศาสตราจารย์ ดร. ปิยะวดี บุญ-หลง)

ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำของหัวหน้าโครงการ

โครงการการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ได้แบ่งรายงานออกเป็นสามระดับ ในระดับพื้นที่มีงานกรณีศึกษาต่างๆ 110 กรณี ในระดับภาพรวมของคนจนแต่ละกลุ่มมีรายงานหลัก 5 รายงาน และในระดับภาพรวมทั้งประเทศมีรายงานสรุปบทสังเคราะห์อีก 1 ฉบับ

ถ้าเปรียบรายงานฉบับสรุปสังเคราะห์ภาพรวมเสมือนป่าใหญ่ รายงานหลัก 5 รายงานก็เปรียบเสมือนส่วนของป่าหรือเขตของป่า 5 เขต ส่วนรายงานกรณีศึกษาก็เปรียบเสมือนไม้แต่ละพันธุ์หรือแต่ละต้น

งานกรณีศึกษาจึงแสดงให้เห็นภาพชีวิตจริงของคนจนในแต่ละประเภท ที่สะท้อนออกมาผ่านสายตาผ่านการสังเกตการณ์ ผ่านการมีส่วนร่วม ของนักวิจัยกรณีศึกษา

งานกรณีศึกษาปรากฏให้เห็นสีสันและความเป็นจริงของรูปธรรมของชีวิตคนจนที่มีความหลากหลายและซับซ้อน แต่ละเรื่องแต่ละกรณีเปรียบประดุจแต่ละฉากแต่ละตอนของละครชีวิต ละครชีวิตที่เขียนบทด้วยกลไกและโครงสร้างทางสังคมทุนนิยม สร้างให้คนจนเล่นบทที่น่ารังเกียจของสังคมทุนนิยม

ปราชญ์ของทุนนิยมจึงมีคำกล่าวว่า “คนจนมักจะตกเป็นเหยื่อของคนจนเสมอ” ใช่สิ! ถ้าคนจนจะมองหาเหยื่อ ก็มีแต่คนจนด้วยกันเท่านั้นที่จะเป็นเหยื่อได้ ส่วนคนรายนั้น ล้วนมีเงิน มีอำนาจ มีความสามารถ มีอาวุธและบริวาร ที่จะป้องกันตนเอง ยากที่จะตกเป็นเหยื่อของคนจน แต่ถ้าพิจารณาให้ไกลไปกว่าคำกล่าวนี้ อาตัม สมิต นักปรัชญาเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมก็กล่าวว่า คนในสังคมทุนนิยมจะรวยจะจนก็ขึ้นอยู่กับปริมาณแรงงานที่เขาควบคุมได้หรือซื้อหามาได้ เพราะฉะนั้น คนจนผู้ขายแรงงานก็คือเหยื่อของระบบที่คนรายนำไปใช้สร้างความร่ำรวยให้ตนเอง ดังนั้น คนจนจึงตกเป็นเหยื่อของคนรวยมากกว่าตกเป็นเหยื่อของคนจนด้วยกัน

กรณีศึกษาต่างๆได้สะท้อนให้เห็นว่า คนจนกลุ่มใดที่ยากจน ด้วยสาเหตุของท่าทีต่อชีวิต สาเหตุจากการขาดปัจจัยการผลิต หรือสาเหตุจากความสัมพันธ์ที่เลื่อมล้ำ ภายใต้โครงสร้างของทุนนิยม

ในสังคมทุนนิยมที่คนชนชั้นบนกุมอำนาจรัฐอย่างเหนียวแน่น ยังไม่เคยเห็นกรณีประเทศใดที่สามารถลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างมีนัยสำคัญ แต่ในประเทศทุนนิยมที่อำนาจรัฐถูกจัดสรรปันส่วนให้คนชั้นกลางและคนชั้นล่างมีส่วนร่วมในอำนาจรัฐ ประเทศนั้นก็จะสามารถลดความเหลื่อมล้ำลงได้อย่างมีนัยสำคัญ

ปัญหาความยากจนจึงไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่เพียงเรื่องรายได้ แต่มันมีปริมาตรลวกกว้างไกลไปถึง สิทธิและโอกาส อำนาจ และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ด้วย ประวัติศาสตร์สังคมจากทุกประเทศยืนยันในสังขรณ์ว่า คนจนไม่เคยลดความยากจนลงได้โดยปราศจากการต่อสู้ ไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้กับตัวเองและต่อสู้กับกลุ่มคนและชนชั้นที่ได้เปรียบและเอารัดเอาเปรียบ

ตำนานการต่อสู้ดิ้นรนของคนจนไทยมีประวัติมายาวนาน หลายยุคหลายสมัย และเพื่ออนาคตที่ดีกว่า คนจนทั้งหลายมีแต่จะต้องต่อสู้ต่อไป เพื่อความเป็นไทและปากท้องของคนจนเอง

ในฐานะหัวหน้าโครงการ ผมขอขอบคุณนักวิจัยรุ่นใหม่ที่เป็นนักวิจัยกรณีศึกษาทุกท่าน ท่านทุกคนได้ปฏิบัติภารกิจเรื่องคนจนอย่างดียิ่ง ท่านคือผู้ถือโคมฉายที่ส่องให้เห็นคนจนในหีบในซอก ที่ก่อนหน้านี้ใครๆมักจะมองไม่เห็น ขอให้ทุกท่านจงเป็นมิตรที่ดีของคนจนและปรารถนาดีต่อคนจนตลอดไป

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ
หัวหน้าโครงการ

คำนำผู้เขียน

การศึกษาวิจัย การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับเกษตรกรชาวนราย่อย กรณีศึกษา : ชุมชนบึงสำนกใหญ่ ตำบลซากพง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง เกิดขึ้นเป็นช่วงเดียวกับที่เกิดกระแสการคัดค้านโครงการก่อสร้างมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าลาดกระบัง วิทยาเขตเจ้าคุณทหาร สวนพฤษศาสตร์ และสำนักงานชลประทานจังหวัดระยอง ของประชาชนในพื้นที่โดยรอบบึงสำนกใหญ่ หรือบึงจำรุง กำลังเป็นข้อพิพาทบาดหมางของฝ่ายที่สนับสนุนและคัดค้าน การเก็บข้อมูลจึงมีความยากลำบากพอสมควร เนื่องจากชาวบ้านก็ไม่แน่ใจว่าใครเป็นฝ่ายใด การเก็บข้อมูลจึงมีความล่าช้าเพราะต้องใช้เวลาทำความเข้าใจกับกลุ่มเป้าหมายเป็นเวลานาน

แต่ด้วยความสำคัญของบึงจำรุงที่เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำขนาดใหญ่ทางธรรมชาติเพียงแห่งเดียวที่เหลืออยู่ของภาคตะวันออก มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงทั้งสังคมพืชและสังคมสัตว์ ทำให้ผู้ศึกษาต้องพยายามอย่างเต็มที่เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและครบถ้วน

อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาใคร่ขอขอบคุณชาวบ้านทุกท่านที่ร่วมมือให้ข้อมูลเป็นอย่างดีและขอเป็นกำลังใจให้ทุกท่านประสบความสำเร็จในการต่อสู้ และหากผลการศึกษาจะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานที่เต็มไปด้วยเหตุด้วยผลของพวกท่านแล้ว ผู้ศึกษาก็รู้สึกเป็นเกียรติและยินดีเป็นอย่างยิ่งที่จะเป็นส่วนหนึ่งของการปกป้องมรดกทางธรรมชาติ ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.ณรงค์ เพชรประเสริฐ ที่ได้ให้โอกาสแก่ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษางานชิ้นนี้

บทคัดย่อ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิภาคหนึ่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ หลายพื้นที่มีการดำรงชีพด้วยการเป็นชาวสวนผลไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณจังหวัดระยองและจันทบุรี ที่มีสภาพภูมิประเทศเหมาะแก่การทำสวนผลไม้ เนื่องจากมีระบบนิเวศน์ทั้งแหล่งน้ำจืดบนผิวดินและใต้ดินสำหรับชาวสวน แต่เมื่อโครงการพัฒนาต่างๆขยายตัวเข้าไปในพื้นที่ ก็ได้ทำลายสมดุลระบบนิเวศน์บริเวณนั้นลงอย่างฉับพลัน

งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาสถานภาพและคุณภาพชีวิตของเกษตรกรรายย่อย ตลอดจนสาเหตุแห่งปัญหาคุณภาพชีวิตของคนเหล่านั้น และหารูปแบบ วิธีการแก้ปัญหา ด้วยกระบวนการชุมชนของเกษตรกรชาวสวนรายย่อย รวมทั้งผลจากการช่วยเหลือขององค์กรภายนอก พร้อมทั้งศึกษาปัญหาการเข้าถึงระบบสวัสดิการของรัฐ โอกาส ช่องทางที่มีอยู่ และรูปแบบ ในการให้ความช่วยเหลือที่มีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล โดยเลือกชุมชนบึงสำนักใหญ่ ตำบลชากพง อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดระยอง เป็นพื้นที่ศึกษา ผลการศึกษาได้ข้อสรุปว่า

ชุมชนบึงสำนักใหญ่ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่โดยรอบบึงน้ำจืดขนาดใหญ่ พื้นที่กว่า 3,870 ไร่ เป็นบึงธรรมชาติมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเป็นแหล่งอาหารและวัตถุดิบสำหรับอาชีพเสริมของประชาชน จนกระทั่งปี 2544 ทางราชการจะนำพื้นที่สาธารณะแห่งนี้ไปใช้เพื่อการก่อสร้างวิทยาเขตของสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า เจ้าคุณทหาร ลวนพณิชยศาสตร์ และสำนักงานชลประทาน รวมพื้นที่โครงการทั้งสิ้นประมาณ 2,840 ไร่ โดยไม่มีกระบวนการในการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน และการทำการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม สร้างความวิตกกังวลกับชาวบ้านรอบบึงเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการสูญเสียอาชีพอย่างถาวรเหมือนเช่นที่เคยเกิดมาแล้วกับโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ต่างๆในจังหวัดระยอง ที่ชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของถิ่น เจ้าของทรัพยากร ต้องกลายเป็นผู้อาศัยและเป็นคนแปลกหน้าของชุมชนใหม่ภายใต้ทิศทางการพัฒนาปัจจุบัน

อาชีพหลักของชาวบ้านคือ การทำสวนผลไม้สวนใหญ่ เป็นเกษตรกรรายย่อยที่มีที่ดินตั้งแต่ 15-50 ไร่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแบบ “สวนผสม” คือมีต้นไม้หลายชนิดในสวนเดียวกัน มีเป็นจำนวนน้อยที่เป็นพืชเชิงเดี่ยว กล่าวได้ว่า “เป็นสวนผลไม้ที่ยังรักษารูปแบบดั้งเดิมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือไว้ได้อย่างมั่นคง” แม้โดยรอบกระแสสังคมบริโภคนิยมจะรุนแรงเพียงใด ประชาชนก็ยังรักษาวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมไว้ได้อย่างเหนียวแน่น ด้วยความเข้มแข็งของวัฒนธรรมชุมชน

การเข้ามาของโครงการก่อสร้างต่างๆในพื้นที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการประกอบอาชีพของชาวบ้าน เพราะบึงน้ำจืดถูกทำให้เสียสมดุล บึงน้ำจืดแห่งนี้แหล่งอาหารและแหล่งอาชีพของชาวบ้านบริเวณโดยรอบ รวมทั้งส่งผลกระทบต่อพื้นที่ประมาณ 3,870 ไร่ ซึ่งที่เป็นทั้ง “บึงน้ำจืดและป่าพรุอยู่ในระบบนิเวศน์เดียวกัน” เป็นลักษณะพิเศษที่หายากยิ่งในประเทศไทย เป็น “พื้นที่ชุ่มน้ำ” เพียงแห่งเดียวที่เหลืออยู่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนั้นยังก็ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์โดยรอบอย่างสำคัญคือแหล่งน้ำใต้ดินและพื้นที่รับน้ำป้องกันน้ำท่วมด้วย

ประชาชนทั่วไปมีการศึกษาขั้นต่ำในระดับประถมศึกษา เยาวชนคนรุ่นใหม่มีการศึกษาสูงขึ้นจนถึงระดับปริญญาตรีมีสัดส่วนสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ คนที่ไม่ได้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นก็มียานพาหนะทำงานสวนและการจักสาน ปัญหาคนว่างงานจึงไม่ใช่ปัญหาของชุมชนแห่งนี้

ในขณะเดียวกัน หน่วยงานพัฒนาของรัฐก็มุ่งส่งเสริมพัฒนาอาชีพจักสานให้เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันพึ่งตนเองในรูปขององค์กรชาวบ้าน เช่น กลุ่มเสื่อกก กลุ่มเยาวชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร เป็นต้น

การเข้าถึงสวัสดิการของรัฐเป็นไปอย่างทั่วถึง แต่มีความจำเป็นไม่มากนักสำหรับชาวบ้าน โดยเฉพาะกองทุนหมู่บ้าน เนื่องจากชาวบ้านมีกิจกรรมทางก่าเงินมาก่อนหน้าที่จะมีโครงการนี้ แต่สามารถช่วยเสริมกิจกรรมชาวบ้านได้ระดับหนึ่ง และเป็นการใช้เงินกองทุนอย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากชาวบ้านมีบทเรียนการบริหารจัดการกองทุนมาก่อน สำหรับชาวบ้านที่ขาดเงินทุนในการลงทุน ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก “สถาบันการเงิน” ยังเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านทั่วไปเข้าถึง เงินกู้ยืมระบบดอกเบี้ยสูงจึงไม่ใช่ปัญหาของชาวบ้าน

การถมบึงสำนักใหญ่จะกลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของชาวบ้าน ซึ่งหมายถึง วิถีชีวิต วิถีชุมชน ที่จะต้องเปลี่ยนแปลงไป ความยากจนจะเข้ามาเยือน สวนผลไม้จะอยู่ได้หรือไม่หากขาดน้ำจากบึงแห่งนี้ ยังไม่มีใครให้คำตอบได้ แต่ที่แน่นอนคือ อาชีพที่เกี่ยวข้องกับบึงแห่งนี้จะสูญสลายไปอย่างแน่นอน ผลกระทบอะไรบ้างที่จะตามมา เหล่านี้เป็นความวิตกของชาวบ้านโดยรอบบึงแห่งนี้

สารบัญ

คำนำสกว.

คำนำหัวหน้าโครงการ

คำนำผู้เขียน

บทคัดย่อ

สารบัญ

หน้า

บทที่ 1 บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ	1
1.2 วัตถุประสงค์	2
1.3 ระเบียบวิจัย	2
1.4 ขอบเขตการวิจัย	3
1.5 วิธีการดำเนินวิจัย	3
1.6 แผนการดำเนินงาน	3
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4

บทที่ 2 บึงจัมรูงกับทิศทางการพัฒนากระแสหลัก

บทที่ 3 การล่มสลายของเกษตรกรชาวสวนรายย่อยกับบทบาทของบึงจัมรูง

3.1 สถานภาพเดิมของประชาชน	9
3.2 พื้นที่จำกัด : ครอบครัวยาย	9
3.3 การปรับตัวจากเกษตรกรชาวสวนรายย่อยสู่แรงงานรับจ้าง	10
3.4 จากครัวของชุมชนสู่การเป็นอาชีพหลัก	11

บทที่ 4 ความรู้รวมของฐานทรัพยากรคือความเข้มแข็งของชุมชน

4.1 วิถีชีวิตทั่วไปของประชาชน	12
4.2 บึงจัมรูงตรึงผู้คนให้อยู่กับถิ่น	12
4.3 บึงจัมรูงยังคงทำหน้าที่ครัวของชุมชนไม่เปลี่ยนแปลง	13
4.4 ก่อเกิดรากฐานทางวัฒนธรรม	14
4.5 วัฒนธรรมกระแสหลักกับวิถีชีวิตประชาชน	15

สารบัญ(ต่อ)

บทที่ 5 จุดหักเหของวิถีชีวิตชาวบ้าน	17
บทที่ 6 สรุปผลการศึกษา	19
ภาคผนวก	21

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

นับแต่กระแสพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวไหลบ่าเข้ามาครั้งแรกในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจเป็นต้นมา พื้นที่ตอนบนของภาคบริเวณจังหวัดจะเข้ เหวา สระแก้ว ประจันบุรี ชลบุรี และบางส่วนของจังหวัดระยอง ถูกใช้ไปเพื่อการปลูกพืชไร่สำคัญคือ อ้อยและมันสำปะหลัง ในขณะที่พื้นที่ตอนล่างตั้งแต่บางส่วนของจังหวัดระยอง จันทบุรี และตราด ที่มีปริมาณน้ำฝนมากกว่าที่อื่น เดิมเป็นพื้นที่ของสวนผลไม้แบบผสมผสานที่เป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านมาช้านานถูกคนต่างถิ่นเข้ามากว้านซื้อและบุกเบิกเข้าไปในพื้นที่ป่าบางส่วนเพื่อปลูกยางพารา (เริ่มจากกลุ่มคนจากภาคใต้ที่มีความเชี่ยวชาญในอาชีพนี้อพยพเข้ามาก่อน) สวนผลไม้เดิมถูกแปรเปลี่ยนให้เป็นสวนผลไม้แบบทันสมัยตามกระแสพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวและสังคมบริโภค คนต่างถิ่นและคนในถิ่นที่มีเงินทุนล้วนพัฒนาไปในทิศทางนี้ทั้งสิ้น

ในขณะเดียวกัน เกษตรกรชาวสวนรายย่อยที่ขาดเงินทุนก็ต้องกู้เงินจากแหล่งทุนเพื่อนำไปพัฒนาสวนของตนเอง แหล่งเงินทุนสำคัญคือ ธกส. เมื่อรูปแบบการทำสวนเปลี่ยนไป ปริมาณผลผลิตเพิ่มขึ้นจากพืชสวนเชิงเดี่ยว ผลไม้ที่เคยออกตามธรรมชาติ ถูกเพิ่มผลผลิตด้วยเคมีภัณฑ์ สินค้าล้นตลาด ราคาถูก ชาวสวนรายย่อยและขนาดกลางก็ประสบภาวะขาดทุน เป็นหนี้สินมากขึ้นทุกที และนับวันสถานการณ์เช่นนี้จะยิ่งรุนแรงขึ้น หากนับย้อนหลังไปประมาณ 3 ปี จะเห็นได้จากข่าวว่า ชาวสวนใน 3 จังหวัดนี้มีการประท้วงเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ปัญหาราคาสินค้าผลไม้มาอย่างต่อเนื่อง บางปฏุนแรงถึงขั้นมีการนำผลไม้มาทิ้งบนถนน จากการสำรวจของเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์จังหวัดตราด พบว่า เฉพาะสมาชิกของเครือข่ายประมาณ 15,000 คน มีหนี้สินเฉลี่ยครอบครัวละประมาณ 300,000 บาท เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้กระแสดังกล่าวจะเป็นกระแสหลักของชาวสวนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ก็ยังมีชาวสวนรายย่อยของชุมชนรอบบึงสำนักใหญ่ (บึงจำรุง) ที่ยังสามารถดำรงชีวิตและวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมไว้ได้ในระดับหนึ่ง ของการเป็นเกษตรกรชาวสวนรายย่อยที่ปลูกพืชแบบผสมผสาน อาศัยบึงสำนักใหญ่เป็นทั้งแหล่งอาหารและอาชีพเสริม กล่าวคือ ปลาและสัตว์น้ำในบึงสาธารณะพื้นที่ประมาณ 4,000 ไร่ที่มีความชุ่มชื้นอุดมสมบูรณ์จะเป็นทั้งแหล่งอาหารและรายได้เสริม จุดที่เป็นพืชที่ขึ้นอยู่ทั่วไปเป็นวัตถุดิบสำคัญของการทอเสื่อและเครื่องจักสานที่เป็นอาชีพเสริมของชาวบ้านมาตั้งแต่ครั้งบรรพชน วิถีชีวิตของคนที่นี่จึงอยู่กันอย่างพอเพียง คนหนุ่มสาวเข้าไปขายแรงงานในเมืองมีน้อยมากเมื่อเทียบกับพื้นที่อื่น

วิถีชีวิต วัฒนธรรมท้องถิ่น การอยู่ร่วมกันอย่างแบ่งปันเกื้อกูล (บึงเป็นสมบัติร่วมของชุมชนท้องถิ่น) เป็นสิ่งที่น่าศึกษาถึงการพึ่งตนเองของชาวบ้าน การช่วยเหลือและจัดสวัสดิการจากรัฐเข้าถึงและประสบความสำเร็จหรือไม่เพียงใดกับชุมชนที่มีลักษณะเช่นนี้

ชุมชนบึงสำนึกใหญ่ (บึงจำรุง) ตั้งอยู่ที่ตำบลชากพง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง บนถนนสุขุมวิท-ดอนระยอง-แกลง เกินพื้นที่ถึง 2 อำเภอคือ พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่อำเภอแกลงและบางส่วนของอำเภอเมืองในตำบลแกลง เป็นชุมชนดั้งเดิมที่เริ่มเป็นชุมชนเมื่อใดไม่ปรากฏ แต่เท่าที่มีค้นคว้าหาหลักฐานได้ก็คือ มีปรากฏในนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่เป็นเวลากว่า 100 ปีล่วงมาแล้ว ประกอบด้วยชุมชนจำนวน 7 หมู่บ้าน จำนวนประมาณ 1,200 ครัวเรือน ประมาณ 6,000 คน ตั้งอยู่โดยรอบบึงน้ำจืดขนาดใหญ่พื้นที่กว่า 3,870 ไร่ เป็นบึงธรรมชาติมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเป็นแหล่งอาหาร วัตถุดิบสำหรับอาชีพหลัก-รองของประชาชน และระบบนิเวศน์โดยรอบ เช่น เป็นแหล่งน้ำจืดทั้งผืนดินและใต้ดินสำหรับชาวสวนโดยรอบบึง เป็นแหล่งน้ำจืดใต้ดินให้กับทางตอนล่างของบึงบริเวณริมทะเลกันอ่าว (อ่าวจระกู) หินสอยน้ำใส เป็นต้น เป็นพื้นที่รับน้ำฝนจากทางตอนเหนือป้องกันน้ำท่วมชุมชน เป็นบึงน้ำจืดผสมป่าพรุที่อยู่ในระบบนิเวศน์เดียวกันที่น่าได้ยากยิ่งในประเทศไทย

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาและจำแนกกลุ่มเกษตรกรชาวสวนรายย่อยในภาคตะวันออก ด้วยกฎเกณฑ์ทางเศรษฐกิจและสังคม และเกณฑ์ที่กำหนดโดยชุมชนเอง
2. เพื่อศึกษาถึงสถานการณ์และคุณภาพชีวิตของกลุ่มเกษตรกรชาวสวนรายย่อย ตลอดจนสาเหตุแห่งปัญหาคุณภาพชีวิตของคนเหล่านั้น
3. เพื่อศึกษารูปแบบวิธีการในการแก้ปัญหาด้วยการกระบวนกรชุมชนของกลุ่มเกษตรกรชาวสวนรายย่อย รวมทั้งผลจากการช่วยเหลือขององค์กรภายนอก
4. เพื่อศึกษาปัญหาการเข้าถึงระบบสวัสดิการของรัฐ โอกาส ช่องทางที่มีอยู่ และรูปแบบในการให้ความช่วยเหลือที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
5. เพื่อการศึกษาพัฒนาระบบข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรชาวสวนรายย่อยในระดับท้องถิ่น อันจะนำไปสู่กระบวนการวางแผนให้ความช่วยเหลือในระดับนโยบายต่อไป

1.3 ระเบียบวิจัย

1. การวิจัยเชิงคุณภาพ หรือการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม อันประกอบด้วย การสัมภาษณ์แนวลึก การปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม การประชุมเฉพาะกลุ่ม และการประชุมทั่วไป
2. การวิจัยจากเอกสารในส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลจากหน่วยงานราชการ เอกสารสิ่งพิมพ์ และจากแบบสอบถาม

3. การวิจัยแบบ PAR (Participatory Action Research) โดยให้ผู้ถูกศึกษามีส่วนร่วมในการศึกษานับแต่การกำหนดเป้าหมาย การวิเคราะห์ การแสวงหาแนวทางแก้ไข เพื่อการเพิ่มอำนาจการวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนท้องถิ่น

1.4 ขอบเขตการวิจัย

หน่วยพื้นที่และขอบเขตการวิจัยจะอิงกับกลุ่มเกษตรกรชาวสวนรายย่อยประมาณร้อยละ 50 ที่อยู่ในพื้นที่ชุมชนสำนักใหญ่ (บึงจำรุง) ตำบลชากพง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ขณะที่ตัวบุคคลจะครอบคลุมแกนนำและชาวบ้านทั่วไป ผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เจ้าหน้าที่ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง นักการเมืองท้องถิ่น

1.5 วิธีการดำเนินการวิจัย

1. สัมภาษณ์เอกสารที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดประเด็นเบื้องต้นและฐานข้อมูลบางส่วน
2. ประสานงาน กับผู้นำชุมชนและชาวบ้านทั่วไป และสมาชิกกลุ่มเกษตรกรเพื่อกำหนดตารางเวลาในการจัดกลุ่มระดมปัญหา ความเห็น และการเก็บข้อมูลในช่วงต่าง ๆ
3. จัดเวทีระดมความเห็น ปัญหา การกำหนดเป้าหมาย การวิเคราะห์ และการแสวงหาแนวทางแก้ไข
4. เก็บและเรียบเรียงข้อมูลเบื้องต้น
5. จัดเวทีระดมความเห็นในหมู่บ้านเพื่อพิจารณาและให้ข้อเสนอแนะข้อมูลเบื้องต้น
6. แก้ไขข้อมูลส่วนที่บกพร่อง เก็บข้อมูลเพิ่มเติม เรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัยฉบับร่าง
7. เสนอรายงานต่อนักวิจัยหลักที่รับผิดชอบ ระดมความเห็นจากนักวิจัยสมทบ ร่วมกันพิจารณาและให้ข้อเสนอแนะ
8. แก้ไขเพิ่มเติมและเรียบเรียงรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

1.6 แผนการดำเนินงาน

ระยะเวลาประมาณ 6 เดือน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2544 ถึง เดือนเมษายน 2545 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้คือ

เดือนที่ 1 ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ลงสำรวจพื้นที่ศึกษาและติดต่อประสานงานผู้นำชาวบ้านและกลุ่มเกษตรกร

- เดือนที่ 2 จัดเวทีระดมความคิดเห็น ปัญหา เพื่อการกำหนดประเด็น เป้าหมาย ตลอดจนวิเคราะห์หาแนวทางแก้ไขปัญหา
- เดือนที่ 3 เก็บและเรียบเรียงข้อมูลเบื้องต้น
- เดือนที่ 4 แก้ไขข้อมูลส่วนที่บกพร่อง เก็บข้อมูลเพิ่มเติม เรียบเรียงเป็นรายงานฉบับร่าง ระดมความเห็นจากเวทีในหมู่บ้านเพื่อการพิจารณาและให้ข้อเสนอแนะ
- เดือนที่ 5 เสนอรายงานต่อนักวิจัยหลัก ระดมความเห็นจากนักวิจัยสมทบ เพื่อการพิจารณาและให้ข้อเสนอแนะ
- เดือนที่ 6 แก้ไขเพิ่มเติมและเรียบเรียงเป็นรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เพื่อเสนอต่อนักวิจัย

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงกฎเกณฑ์การจำแนกกลุ่มเกษตรกรชาวสวนรายย่อยในภาคตะวันออก ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนกฎเกณฑ์ที่หมู่บ้านกำหนดขึ้นเอง
2. ได้ทราบถึงสถานภาพและคุณภาพชีวิตของกลุ่มเกษตรกรชาวสวนรายย่อย รวมทั้งสาเหตุแห่งปัญหาการดำเนินชีวิตของคนเหล่านั้น
3. ได้ทราบถึงรูปแบบในการแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการชุมชนและกลุ่มในหมู่บ้าน และรูปแบบในการช่วยเหลือที่มีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล
4. ได้ทราบถึงการพัฒนาระบบข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มเกษตรกรชาวสวนรายย่อยในระดับท้องถิ่น อันจะนำไปสู่กระบวนการวางแผนและตัดสินใจให้ความช่วยเหลือในระดับนโยบายต่อไป

บทที่ 2

บึงจ่ารูกับทิศทางการพัฒนากระแสหลัก

จังหวัดระยองถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่พัฒนาอุตสาหกรรมขนาดหนักตามแผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ระยะที่ 1 (Eastern Seaboard Development) มาตั้งแต่ปี 2525 พื้นที่สำคัญของจังหวัดที่มีผลต่อระบบนิเวศวิทยาชายฝั่งทะเลถูกใช้ไปเพื่อการนี้เป็นจำนวนมากตั้งแต่อำเภอบ้านฉางเลียบชายฝั่งทะเลไปจนถึงอำเภอเมือง มีนิคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเปโตรเคมีเกิดขึ้นตามแนวชายฝั่งทะเลอย่างต่อเนื่อง เช่น นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดเชื่อมต่อกับนิคมอุตสาหกรรมทีพีไอ ในขณะที่ตอนในของแผ่นดินที่เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพสูงทางการเกษตรก็ถูกใช้ไปเพื่อการนี้เป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่อำเภอปลวกแดง บ้านค่าย และนิคมพัฒนา เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันพื้นที่ที่ถูกใช้ไปเพื่อการนี้กำลังส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนและอาชีพเกษตรกรรมที่เป็นอาชีพหลักของประชาชนเป็นอย่างมาก จากมลพิษอุตสาหกรรมทั้งทางอากาศและทางน้ำ การแย่งชิงทรัพยากรน้ำ รวมทั้งการแย่งชิงที่ดิน

บึงสำนึกใหญ่ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่ตามที่ระบุไว้ในตามเอกสารสำคัญคือ หนังสือสำคัญสำหรับที่ดินหลวง¹มีพื้นที่ประมาณ 3,871 ไร่ ในท้องที่หมู่ที่ 2,4,5 ตำบลชากพง อำเภอแกลง และบางส่วนของตำบลแกลง อำเภอเมือง จังหวัดระยองในปัจจุบัน ซึ่งประชาชนได้อาศัยประโยชน์ร่วมกันจากบึงแห่งนี้มาแต่ครั้งโบราณเมื่อใดไม่ปรากฏ

ปี 2544 ทางราชการโดยสำนักงานจังหวัดระยอง เทศบาลตำบลแกลง ร่วมกับหอการค้าจังหวัดระยอง มีดำริจะนำพื้นที่สาธารณะแห่งนี้ใช้เพื่อการก่อสร้างวิทยาเขตของสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า เจ้าคุณทหาร ลอนดอนศึกษา และสำนักงานชลประทาน รวมพื้นที่โครงการทั้งสิ้นประมาณ 2,840 ไร่ โดยไม่มีกระบวนการในการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน และการทำการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเข้าทำการปรับปรุงพื้นที่โดยที่ยังไม่มีการขออนุมัติคณะรัฐมนตรีเพื่อออกเป็นพระราชกฤษฎีกายกเลิกพื้นที่สาธารณะเสียก่อนตามกฎหมาย ได้สร้างความปริวิตกกับชาวบ้านรอบบึงสำนึกใหญ่เป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะการสูญเสียอาชีพอย่างถาวรเหนือเช่นที่เคยเกิดมาแล้วกับโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ต่าง ๆ ในจังหวัดระยอง ที่ชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของถิ่น เจ้าของทรัพยากร ต้องกลายเป็นผู้อาศัยและเป็นคนแปลกหน้าของชุมชนใหม่ภายใต้ทิศทางการพัฒนาปัจจุบัน ชาวบ้านโดยรอบบึงจึงได้เคลื่อนไหวโครงการนำพื้นที่นี้ไปใช้ประโยชน์ที่มีได้เป็นประโยชน์สาธารณะ ดังรายละเอียดในหนังสือร้องเรียนถึง นายปองพล อดิเรกสาร ในฐานะประธานคณะ

¹ หนังสือสำคัญสำหรับที่ดินหลวง (นสล.) ตามมาตรา 8 ตรี แห่งประมวลกฎหมายที่ดิน โดยประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 334 ลงวันที่ 13

กรรมการประสานงานการแก้ไขปัญหาตามข้อเรียกร้องขององค์กรประชาชนหรือกลุ่มบุคคล ดังรายละเอียดต่อไปนี้²

1. ผลกระทบต่ออาชีพของประชาชน

บึงจำรุง หรือบึงสำนักใหญ่ มีพื้นที่ประมาณ 3,870 ไร่ เป็นแหล่งอาศัยทำมาหากินของประชาชนมาช้านานจนไม่สามารถระบุได้ว่าเมื่อใด ทุกคนที่มีชีวิตในปัจจุบันเกิดมาก็เห็นบึงแห่งนี้แล้ว ประชาชนโดยรอบบึงจำนวน 7 หมู่บ้านของตำบลชากพง ได้อาศัยบึงนี้เป็นแหล่งอาหารและอาชีพกล่าวคือ

1.1 เป็นแหล่งอาหาร

นอกจากประชาชนโดยรอบบึงของตำบลชากพง 7 หมู่บ้าน จำนวนประมาณ 6,000 คนแล้ว ประชาชนอีกหลายอำเภอของจังหวัดระยองและบางส่วนของจันทบุรี เช่น อำเภอเมือง อำเภอวังจันทร์ อำเภอแกลง อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง อำเภอนายายอาม และอำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี ได้อาศัยบึงแห่งนี้เป็นแหล่งหาอาหารจากปลาหลากหลายชนิดที่อาศัยอยู่อย่างชุกชุม ชาวบ้านที่ยากจนก็ได้อาศัยการจับปลาไปขายเพื่อยังชีพ ประชาชนโดยรอบบึงและผู้อาศัยประโยชน์จากบึงดังกล่าวหาปลาและสัตว์น้ำอื่นด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น เครื่องมือแบบดั้งเดิม ไม่มีเครื่องมือทันสมัยที่ทำลายสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศน์ โดยรวมแล้วมีผู้ประกอบอาชีพนี้มากกว่า 1,000 คน มีรายได้เฉลี่ยไม่ต่ำกว่าวันละ 100 บาทตลอดทั้งปี ในขณะที่เดียวกัน ก็ยังผู้ได้ประโยชน์จากการจับสัตว์น้ำที่นี่ไปเป็นอาหารไม่ต่ำกว่า 10,000 คน

1.2 เป็นแหล่งอาชีพ

ด้วยลักษณะของบึง ความหลากหลายของระบบนิเวศน์ และความอุดมสมบูรณ์ที่ประชาชนช่วยกันรักษาไว้ มีพืชชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์ทำเป็นเครื่องจักสานคือ "จูด" ชาวบ้านโดยรอบบึงและบริเวณใกล้เคียง เช่น อำเภอเมือง บ้านค่าย วังจันทร์ อาศัยจูดจากบึงนี้ในการทำเครื่องจักสาน เริ่มจากเพื่อใช้เองจนถึงทำเป็นอาชีพเพื่อขาย ซึ่งปัจจุบันมีชาวบ้านที่ทำอาชีพนี้ไม่ต่ำกว่า 5,000 คน

อาชีพสำคัญดังกล่าวข้างต้น ส่งผลอย่างสำคัญผลต่อวิถีชีวิตชุมชน ประชาชนที่ได้ประโยชน์จากบึงของอำเภอแกลงและโดยรอบไม่มีความจำเป็นต้องเข้าเมืองเพื่อหางานทำ ลดปัญหาความแออัดของเมืองที่กำลังเป็นปัญหาสำคัญในปัจจุบันลงไป หากมีการถมบึงแห่งนี้เพื่อการก่อสร้างโครงการต่าง ๆ แล้ว จะเป็นความเสียหายที่ยั่งยืนอย่างยากที่จะประเมิน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชน เป็นต้น

² หนังสือคัดค้านการใช้พื้นที่สาธารณะบึงสำนักใหญ่ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ลงวันที่ 20 มีนาคม 2545 ถึง ฯพณฯ รองนายกรัฐมนตรี นายปองพล อดิเรกสาร ในฐานะประธานคณะกรรมการประสานงานการแก้ไขปัญหาตามข้อเรียกร้องขององค์กรประชาชนหรือกลุ่มบุคคล

2. ผลกระทบต่อความสำคัญทางประวัติศาสตร์

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ใน “นิราศเมืองแกลง” ของสุนทรภู่ ได้กล่าวไว้ดังนี้

“ถึงศาลเจ้าอ่าวสมุทรที่สุดหาด
 เลียบลีลาศขึ้นตามช่องที่คลองขวาง
 ถึงบ้านแกลงลัดบ้านในย่านกลาง
 เห็นฝูงนางสานเสื่อนั้นเหลือใจ
 แต่ปากพรอดมือสอดชุกชยิก
 จนมือหงิกงอแฉ่งไม่แบได้
 เป็นส่วยบ้านสานส่งเข้ากรุงไกร
 เด็กผู้ใหญ่ทำเป็นไม่เว้นคน”

จากข้อความประวัติศาสตร์ข้างต้นจะเห็นว่า อาชีพสานเสื่อ ทอเสื่อที่มีจุดเป็นวัตถุพิเศษสำคัญมีมาช้านานแล้ว นานเมื่อใดไม่ปรากฏ มีความสำคัญถึงขั้นที่เสื่อจากที่นี่ใช้เป็นบรรณาการในฐานะ “ส่วย” ที่ต้องส่งให้เมืองหลวง สมควรเป็นอย่างยิ่งที่คนรุ่นหลังต้องอนุรักษ์ไว้ตราบชั่ววันรันดร์

3. ผลกระทบต่อระบบนิเวศน์

พื้นที่ประมาณ 3,870 ไร่ ที่เป็นทั้ง “บึงน้ำจืดและป่าพรุอยู่ในระบบนิเวศน์เดียวกัน” เป็นลักษณะพิเศษที่หายากยิ่งในประเทศไทย เป็น “พื้นที่ชุ่มน้ำ” เพียงแห่งเดียวที่เหลืออยู่ของภาคตะวันออก ในขณะที่เดียวกัน ก็ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์โดยรวมสำคัญอย่างน้อย 2 ประการคือ

เป็นแหล่งน้ำใต้ดิน

3.1 บริเวณพื้นที่รอบบึง และด้านล่างของบึงบริเวณแนวชายหาด จะได้รับน้ำจืดใต้ดินจากบึงแห่งนี้ รวมทั้งป้องกันไม่ให้น้ำเค็มจากทะเลไหลลึกเข้ามาในแผ่นดิน บึงนี้จึงเปรียบเสมือนอ่างเก็บน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ การเพิ่มขึ้น-ลดลงของน้ำในบึงล้วนมีผลต่อระดับน้ำใต้ดินโดยรอบและด้านล่างทั้งสิ้น พืชสวนโดยรอบบึงที่เป็นอาชีพสำคัญของประชาชนล้วนได้รับน้ำจากบึงแห่งนี้ทั้งสิ้น หากไม่มีบึงน้ำเค็มใต้ดินจะเข้าสู่พื้นที่ ระดับน้ำเค็มใต้ดินก็จะสูงขึ้นส่งผลกระทบต่อพืชสวนอย่างแน่นอน

3.2 เป็นพื้นที่รับน้ำป้องกันน้ำท่วม

ในขณะที่ฝนตก น้ำฝนจากตอนบนที่เป็นภูเขาและที่สูงจะไหลลงมารวมในบึงแห่งนี้ ทำให้ชุมชนโดยรอบบึงไม่เคยมีปัญหาน้ำท่วมขัง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น เป็นเหตุผลและข้อเรียกร้องของชุมชนรอบบึงจำรุงที่ไม่เห็นด้วยกับการนำพื้นที่แห่งนี้ไปก่อสร้างและพัฒนาตามแผนการพัฒนาของจังหวัดระยอง โดยเฉพาะการใช้พื้นที่นี้เพื่อการก่อสร้างมหาวิทยาลัย สวนพฤกษศาสตร์ และสำนักงานชลประทาน เป็นเหตุผลที่ได้จากภูมิปัญญาของท้องถิ่นซึ่งผู้คนที่นี่สรุปและถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน

บทที่ 3

การล่มสลายของเกษตรกรชาวสวนรายย่อยกับบทบาทของบึงจำรุง

3.1 สถานภาพเดิมของประชาชน

ประชาชนที่อยู่อาศัยโดยรอบบึงสำนกใหญ่จำนวน 7 หมู่บ้านประชากรประมาณ 1,200 ครอบครัว จำนวนประมาณ 6,000 คน เป็นผู้ที่อยู่อาศัยมาช้านาน อาชีพดั้งเดิมคือ การทำสวนผลไม้ในระยะแรก และเริ่มมียางพาราในระยะต่อมาแต่ก็ยังเป็นจำนวนไม่มากนักเมื่อเทียบกับอาชีพสวนผลไม้ ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อยที่มีที่ดินตั้งแต่ 5-20 ไร่ สวนผลไม้ส่วนใหญ่เป็นแบบ "สวนผสม" คือมีต้นไม้หลายชนิดในสวนเดียวกัน มีเป็นจำนวนน้อยที่เป็นพืชเชิงเดี่ยว กล่าวได้ว่า "เป็นสวนผลไม้ที่ยังรักษารูปแบบดั้งเดิมของภาคตะวันออกไว้ได้อย่างมั่นคง" แม้โดยรอบกระแสสังคมบริโภคนิยมจะรุนแรงเพียงใด ประชาชนก็ยังรักษาวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมไว้ได้อย่างเหนียวแน่น ด้วยความเข้มแข็งของวัฒนธรรมชุมชน

อาชีพรองที่สำคัญของประชาชนก็คือ อาชีพที่เกี่ยวข้องกับบึงสำนกใหญ่ เช่น การจับสัตว์น้ำ การสานเสื่อและเครื่องจักสานที่มีจุดเป็นวัตถุดิบ เป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ถือเป็นแหล่งงานและรายได้สำคัญที่ทำให้ชาวบ้านบริเวณนี้ย้ายถิ่นเข้าไปหางานทำในเมืองน้อยมาก และปัจจุบันมีจำนวนมากขึ้นที่ยึดเป็นอาชีพหลัก

3.2 พื้นที่จำกัด : ครอบครัวขยาย

ในขณะที่ประชากรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรชาวสวนรายย่อยที่ส่วนใหญ่มีพื้นที่ทำกินอันจำกัด จากการสำรวจพบว่าปัจจุบันเกษตรกรชาวสวนมีพื้นที่เฉลี่ยประมาณ 5.81 ไร่ ซึ่งจากการสัมภาษณ์ลุงสงบ ยิ้มเย็น อายุ 60 ปี อยู่บ้านเลขที่ 41/1 หมู่ที่ 5 ตำบลชากพง อำเภอกาหลง จังหวัดระยองกล่าวว่า "ถ้าจะว่าไป ผมเป็นคนรุ่นที่สอง ยังได้รับส่วนแบ่งที่ดินที่จากพ่อแม่มาห้าไร่ไม่ได้เต็มดี ผมมีลูกห้าคนแบ่งจากผมไปจะเหลือคนละเท่าไร อาชีพชาวสวนที่เป็นมรดกจากพ่อแม่มาถึงผม แล้วผมจะส่งต่อไปรุ่นลูกผมได้อย่างไรในเมื่อที่ดินมีอยู่แค่กะเบาะมือ ไม่เชื่อคุณหันมองไปรอบ ๆ บึงสิ มันเป็นสภาพอย่างนี้หมด พื้นที่รอบบึงที่พอทำสวนได้มันมีจำกัด ปูย่าตาหวดก็จับจองกันมาได้แค่นี้แหละ" คำกล่าวของลุงสงบสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการสำรวจที่พบว่าปัจจุบันขนาดครอบครัวของชุมชนแห่งนี้อยู่ที่ประมาณ 4.19

ในขณะที่ปัจจุบันมีเกษตรกรชาวสวนเหลืออยู่ประมาณร้อยละ 32.5 มีพื้นที่เฉลี่ยประมาณ 5.81 ไร่ มีรายได้เฉลี่ยประมาณปีละ 10,440 บาทต่อปี ซึ่งส่วนใหญ่ร้อยละ 88.89 มีความเห็นตรงกันว่าเป็นรายได้ที่หวังพึ่งไม่ได้ว่าจะเพียงพอต่อการดำรงชีพของครอบครัวตลอดปี การใช้ปุ๋ยและสารเคมีแม้จะเป็นหลักแต่ก็ไม่มาก

และกำลังจะถูกแทนที่ด้วยเกษตรธรรมชาติที่ชาวบ้านมีความตื่นตัวในเรื่องนี้สูงขึ้น จากการสำรวจพบว่าชาวสวนที่มีต้นทุนการผลิตเฉลี่ยในพื้นที่ 5-20 ไร่ประมาณ 12,162 บาท เป็นค่าปุ๋ยเคมีประมาณ 6,661 บาท ยาปราบศัตรูพืชประมาณ 1,952 บาท และยาปราบวัชพืชประมาณ 2,127 บาท ในขณะที่เครื่องมือทางการเกษตรหลักของชาวสวนที่นั่นคือ เครื่องปั้มน้ำร้อยละ 62.34 รองลงมาคือ เครื่องพ่นยาร้อยละ 22.08 และเครื่องตัดหญ้าร้อยละ 11.69 นอกจากนี้เป็นเครื่องมือที่ไม่มีนัยสำคัญของอาชีพชาวสวนที่นี้ ไม่ว่าจะเป็นรถไถ หรือรถอีแต่น เพราะเกษตรกรหากไม่มีรถของตัวเองก็จ้างรถยนต์เพื่อการขนส่งหรือพ้อค้ามารับซื้อถึงสวน แม้ต้นทุนการผลิตจะไม่สูงมากเหมือนการปลูกพืชเชิงเดี่ยวทั่วไปก็ตาม แต่การเป็นสวนเก่าที่มีอายุหลายสิบปี มีพื้นที่อันจำกัด ใช่วิธีการผลิตแบบดั้งเดิม ทำให้ผลผลิตที่ได้รับก็ยังไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ

ดังนั้น แนวโน้มการดำรงชีพด้วยอาชีพนี้ของประชาชนโดยรอบบึงจำรุงจึงเป็นแนวโน้มที่นับวันแต่จะล่มสลาย ที่ดินที่เคยเป็นสวนผลไม้เดิม ปัจจุบันจึงเป็นได้เพียงที่อยู่อาศัยโดยยังมีสภาพสวนผลไม้เดิมล้อมรอบ

“สมัยก่อนเมื่อป้ายังเป็นเด็กอายุสัก 7-8 ขวบ จำได้ว่าแถวนี้มีแต่สวน ผลหมากรากไม้เยอะแยะ เราเป็นเด็กเดินผ่านสวนใครเก็บกินได้หมดไม่มีใครว่า แต่วันนี้ที่ดินที่เคยเป็นสวนถูกแบ่งให้ลูกหลานได้อยู่อาศัยกันไปคนละเล็กคนละน้อย แบ่งครั้งแรกก็ยังเหลือมากหน่อยหาไรสิบไร แบ่งรุ่นต่อมาที่เหลือกันเพียงแค่นี้พอปลูกบ้าน ไม่เชื่อเองลองหันไปมองรอบบึงสิ มองไกล ๆ ยังเห็นเป็นสวน แต่ลองเดินเข้าไปใกล้มีแต่บ้านกับบ้านของกินรอบบ้านก็เป็นเพียงของกินพอได้เก็บแลกกะป็น้ำปลาไป แต่จะเอาจริงจิงเป็นรายได้ไม่ได้แล้ว” ป้าผาง วัฒนจิตร อายุ 70 ปี อยู่บ้านเลขที่ 8 หมู่ที่ 5 ตำบลซากพง ซึ่งวันนี้ป้าเองก็เหลือที่ดินพอได้ปลูกบ้านเพียง 2 งานเท่านั้น

คำบอกเล่าของป้าผางสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาซึ่งพบว่า ชาวบ้านที่ตอบแบบสอบถามทั้งหมดเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่อยู่อาศัย ร้อยละ 98.70 เป็นโฉนดที่ดิน และร้อยละ 1.30 เป็น นส.3 ก. มีขนาดที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยเฉลี่ยประมาณ 0.91 ไร่ ขนาดเล็กสุดคือ 0.25 ไร่และมากที่สุดคือ 8 ไร่

3.3 การปรับตัวจากเกษตรกรชาวสวนรายย่อยสู่แรงงานรับจ้าง

จากการศึกษาพบว่า ปัจจุบันมีผู้ประกอบการอาชีพหลักเป็นเกษตรกรชาวสวนอยู่เพียงร้อยละ 19.50 ในขณะที่การประกอบอาชีพรับจ้างเป็นอาชีพหลักมีสัดส่วนสูงขึ้นถึงร้อยละ 72.70 สร้างรายได้เฉลี่ยปีละประมาณ 113,432 บาทต่อครอบครัว และเมื่อพิจารณาจากรายได้ที่ได้รับจากการทำสวนข้างต้นแล้วมีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญคือ รายได้ไม่สามารถเลี้ยงครอบครัวได้ สมาชิกในครอบครัวส่วนใหญ่จึงต้องหาเลี้ยงชีพด้วยการเป็นแรงงานรับจ้างเป็นอาชีพหลักมากขึ้น และมีถึงร้อยละ 11.70 ที่ถือว่าอาชีพชาวสวนเป็นเพียงอาชีพรองไปแล้วในปัจจุบัน

“สมัยก่อนตอนลุงยังเป็นเด็ก คนแถวนี้ไม่เห็นมีใครไปรับจ้างใคร ส่วนใหญ่ทำแต่งงานสวนของตัวเอง ใครออกไปหารับจ้างก็อายเขา ว่างจากสวนก็ลงบึง หากินบ้าง หาจุดมาสานเสื่อสานตะกร้าใช้เองบ้างขายบ้างวนเวียนอยู่อย่างนี้ แต่เดี๋ยวนี้ เข้ามาก็เห็นแต่คนออกไปหารับจ้าง แต่ก็ยังดินะที่งานรับจ้างที่นี้ส่วนใหญ่ก็เป็น

การรับจ้างกันเองในชุมชน รับจ้างตัดจุดบั้ง สานเสื่อทอเสื่อบ้าง เลี้ยงวัวเลี้ยงควายบ้าง ทำปลาแห้งปลาเค็ม บ้าง คนเข้าไปทำงานในเมืองมีน้อย ถึงจะรับจ้างแต่ก็ยังมีในชุมชนมีงานเยอะไม่ต้องออกไปหากินไกล” คำบอกเล่าของลุงสงบสอดคล้องกับการศึกษาซึ่งพบว่ามีเพียงร้อยละ 1.30 ที่เป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมหรือสถานบริการ

3.4 จากครัวของชุมชนสู่การเป็นอาชีพหลัก

“เมื่อก่อนเราฝากถุงหอยปูปลาไว้ในบึง บึงเหมือนเป็นตู้เย็นของพวกเรา (ชุมชน) อยากกินเมื่อใดก็ไปหาเอา มากจนไม่รู้จะเอาไปทางไหน ชายก็ไม่ได้เพราะทุกคนหากินเองได้หมด กระทั่งคนจากที่อื่นก็เข้ามาหากินที่นี่ ทัวไปหมด ต่อมาก็เริ่มมีคนเอาปลามาทำเป็นปลาเค็มปลาแห้งส่งไปขายในเมือง ในกรุงเทพ หลายครอบครัวก็เริ่มทำตามกันไป จากนั้นก็เริ่มมีพ่อค้าปลามาหาซื้อปลาสดไปขายต่อ คนที่ว่างจากงานสวนก็เริ่มลงบึงหาปลาขายกัน ขายให้พ่อค้า ขายให้คนทำปลาแห้งในชุมชน มีรายได้ดีจนหลายครอบครัวเริ่มหันมาทำเป็นอาชีพกันมากขึ้น” นี่คือการบอกเล่าของนายวิระ ณรงค์หนู ปัจจุบันอายุ 47 ปี อยู่บ้านเลขที่ 158 หมู่ที่ 5 ตำบลซากพง ที่สอดคล้องกับคำบอกเล่าของนายขจร เอนกภูมิ อายุ 29 ปี อยู่บ้านเลขที่ 77/4 หมู่ที่ 3 ตำบลแก่ง อำเภอมือง ที่เล่าว่า

“ทรัพยากรในบึงนี้ประมาณค่าไม่ได้หรอกครับ ถึงจะให้ประมาณก็ไม่รู้ว่าสักกี่พันล้าน รู้แต่ว่ามันมีค่ามหาศาล เฉพาะผมรายเดียวก็เป็นแสน ๆ ต่อปีแล้ว นี่ไม่รู้ว่ามีกี่สิบราย นี่ยังไม่รวมพวกทำปลาแห้งปลาเค็มกับพวกสานเสื่อสานตะกร้าจากจุดด้วยนะ”

จากการศึกษาพบว่า จากเดิมที่เป็นเพียงตู้เย็นของชุมชนปัจจุบันเปลี่ยนบทบาทเป็นการสร้างรายได้ให้กับประชาชนในชุมชนเฉพาะที่เป็นสัตว์น้ำเฉลี่ยปีละประมาณ 13,777 บาทต่อครอบครัว ส่วนอาชีพสานเสื่อสานตะกร้าหรือผลิตภัณฑ์จากจุดก็สร้างรายได้เฉลี่ยอีกปีละประมาณ 32,600 บาทต่อครอบครัว

บทที่ 4

ความรุ่มรวยของฐานทรัพยากรคือความเข้มแข็งของชุมชน

4.1 วิถีชีวิตทั่วไปของประชาชน

ประชาชนทั่วไปมีการศึกษาขั้นต่ำในระดับประถมศึกษาตอนต้นร้อยละ 68.80 มีที่ไม่ได้เรียนเพียงร้อยละ 5.20 เยาวชนคนรุ่นใหม่มีการศึกษาสูงขึ้นตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายจนถึงระดับปริญญาตรีมีสัดส่วนสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องรวมกันถึงร้อยละ 7.8 เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ คนที่ไม่ได้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นก็มียานพาหนะจากการรับจ้างทั่วไป เช่น รับจ้างแปรรูปสัตว์น้ำจากบึงจำรุง รับจ้างตัดจุด สานจุด งานจักสานและอาชีพที่เกี่ยวข้องเนื่องจากบึงจำรุงคือ การจับสัตว์น้ำ ปัญหาคนว่างงานจึงไม่ใช่ปัญหาของชุมชนแห่งนี้

ในขณะเดียวกัน หน่วยงานพัฒนาของของรัฐก็มุ่งส่งเสริมพัฒนาอาชีพจักสานให้เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันพึ่งตนเองในรูปขององค์กรชาวบ้าน เช่น กลุ่มเลี้ยงกบ กลุ่มเยาวชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร เป็นต้น

4.2 บึงจำรุงดึงดูดผู้คนให้อยู่กับถิ่น

"ที่นี่ป่าไม่เคยเห็นมีรถจากโรงงานมารับคนงานในตอนเช้าอย่างขวักไขว่วนวายเป็นเหมือนที่อื่น เห็นแต่คนถือถุงข้าวหิ้วน้ำ ถือแห ถืออวน ถือมีดพร้าลงบึง ของกินก็หาเอาจากบึง เงินก็หาเอาจากบึงนี้แหละ อย่างป้านี้วันหนึ่งไปรับจ้างเขาสานเสื่อสานตะกร้ากระบุงอะไรก็แล้วแต่เขาจะจ้าง สานไปคุยกับเพื่อนฝูงคนรู้จักไปไม่เหงา ตกเย็นมีเงินกลับบ้านร้อยละสองร้อย แต่ถ้าพวกสาว ๆ เขาก็ได้มากกว่านั้นนะ ไร่เรามันหูดาค่อยจะดีแล้วสู้พวกสาว ๆ เขาไม่ได้"

เป็นคำบอกเล่าของป่าฝางที่อยู่กับบึงแห่งนี้มากกว่า 60 ปี ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาครั้งนี้ที่พบว่า ในบรรดาอาชีพรับจ้างทั้งหมด มีเพียงร้อยละ 15.60 ที่เป็นแรงงานที่เข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมหรือสถานบริการในเมือง บึงจำรุงจึงเป็นปัจจัยดึงดูดอย่างสำคัญที่ไม่ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายของแรงงานจากภาคชนบทเข้าไปทำงานและสร้างปัญหาให้กับเมือง แม้จะมีปัจจัยผลึกที่สำคัญคือ ความล่มสลายของอาชีพเกษตรกรรมชาวสวนที่เป็นอาชีพดั้งเดิมของชุมชนแห่งนี้ก็ตาม

"วันหนึ่งอย่างเก้ ๆ ก็ได้กินทุกวันอยู่แล้ว ขอให้มีคนมารับซื้อจริง ๆ เกอะ ปลาช่อนที่นี่กิโลละ 60 ปลาตกกิโลละ 120 ปลาสดกิโลละ 40 ปลาไหลกิโลละ 80 มีอยู่ทั่วไป อยู่ที่นี่หากไม่ซี้เกียจจนเกินไปแล้วรับรองไม่อดตายแน่ หากกันอย่างนี้อ่าให้นายทุนเข้ามาออบไทยก็แล้วกันรับรองไม่มีวันหมด"

นายวีระ ณรงค์หนู พรานปลาเมื่อมั่งคั่งคนหนึ่งของบึงจำรุงย้ายด้วยความหนักแน่นจากประสบการณ์การหาปลาจากที่นี่มากกว่า 20 ปีในขณะที่สองมือไม่ละจากการชุนแห่ที่ผ่านการประชันมาแล้วนับผลขาดไม่ถวนอันเป็นสิ่งที่ตอกย้ำประสบการณ์และคำพูดของเขาได้เป็นอย่างดี “คนที่นี่เรียนหนังสือกันน้อยแค่จบประถม หรือต่อให้จบมอหก หากไปทำงานโรงงานอย่างมาก็ได้วันละร้อยกว่าบาททำงานทั้งวัน ผมลากแหลากอวนลงบึงได้ไ้ดุกสักสี่ตัว ได้ไ้ช่อนสักสองตัว มีสลิติดอวนสักสิบตัว ใช้เวลาเพียงสองสามชั่วโมงผมก็ได้แล้วสองร้อยกว่าบาท ค่ารถก็ไม่เสีย ข้าวก็ไม่ต้องซื้อ ไม่ต้องมีเจ้านาย ไม่ต้องลงงานใคร กลับบ้านยังมีเวลาดำยหญ้าในสวนอีก”

นี่คือคำบอกเล่าที่ยืนยันอย่างชัดเจนว่าทำไมคนที่นี่จึงเข้าไปทำงานในเมืองกันน้อย จากการศึกษาพบว่าประชาชนที่นี่มีเพียงร้อยละ 15.60 ที่ไม่เคยพึ่งพาบึงจำรุงในฐานะที่เป็นแหล่งอาหารและรายได้ทางตรง ร้อยละ 84.40 ที่พึ่งพาบึงจำรุงในด้านใดด้านหนึ่งไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำ แหล่งอาหาร หรือแหล่งรายได้ของครอบครัว

ขจร เอกภูมิ พ่อค้าปลาผู้เฒ่าที่ทำอาชีพนี้มากกว่า 5 ปีเป็นที่รู้จักของพรานปลาทั่วบึงกล่าวว่า “ผมเป็นพ่อค้าปลา ผมรู้ว่าคนที่นี่หรือใกล้เคียงไม่มีใครไม่เคยกินปลาจากบึงจำรุง เพราะฉะนั้นคนที่ไม่เคยหาปลาเอง แต่ก็ซื้อปลาจากบึงจำรุงกิน ผมถามว่าไม่มีบึงจำรุงพวกเขาจะได้กินปลาราคาถูกเช่นนี้หรือไม่ ปลาช่อน 60 ปลาดุก 120 เป็นปลารรรรมชาติปลอดสารพิษราคาอย่างนี้หากินที่ไหนได้ ตลาดระยองปลาช่อนขาย 80-90 ปลาดุก 150-180 อย่าคิดว่าไม่เกี่ยวไม่ได้ประโยชน์นะ ใครจะเอาบึงไปทำอะไรฉันไม่เกี่ยว ไม่ได้นะ มีปราชญ์เขาบอกว่าเมื่อมนุษย์เด็ดดอกไม้เพียงดอกเดียวยังสะเทือนถึงดวงดาวเลยทีเดียว”

4.3 บึงจำรุงยังคงทำหน้าที่ครัวของชุมชนไม่เปลี่ยนแปลง

จากการศึกษาพบว่า ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับค่าอาหารในครอบครัวของที่นี่เฉลี่ยประมาณเดือนละ 3,756 บาทต่อเดือน เป็นค่ากับข้าวเฉลี่ยประมาณเดือนละ 3,014 บาทต่อครอบครัวหากถือเอารายได้หลักไม่ว่าจะยึดถือเป็นอาชีพหลักหรือรองคือ อาชีพรับจ้าง เป็นเกณฑ์จะมีรายได้เฉลี่ยปีละประมาณ 113,433 บาทต่อครอบครัว รวมกับรายได้อื่นอีกประมาณปีละ 71,633 บาท หรือคิดเป็นเดือนละประมาณ 15,425 บาท นับว่าเป็นค่าใช้จ่ายที่ไม่สูงนักเฉลี่ยประมาณวันละ 100 บาท เนื่องจากมีบึงจำรุงเป็นแหล่งอาหารสำคัญที่ช่วยลดค่าใช้จ่ายนั่นเอง

สำหรับค่าใช้จ่ายเป็นของใช้ในครัว เช่น กะปิ น้ำมัน แกง ฯลฯ พบว่าเป็นค่าใช้จ่ายที่ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับค่ากับข้าวคือเฉลี่ยประมาณเดือนละ 1,100 บาทต่อครอบครัว หรือคิดเป็นร้อยละ 36.5 ของค่ากับข้าว ค่าใช้จ่ายสูงสุดคือ ค่าเครื่องหุงและอาหารสำเร็จรูป รองลงมาคือ ค่าแกง ค่าพริก กะปิ และน้ำมันพืช เป็นค่าใช้จ่ายที่ใกล้เคียงกัน

ลุงแจ้ง ฤกษ์เวียง อายุ 67 ปี อยู่บ้านเลขที่ 44 หมู่ที่ 5 ตำบลซากพง เล่าว่า “ลุงว่า หากไม่มีบึงบ้านนี้ ชาวบ้านคงหนีไปหมดแล้ว สวนก็ไม่มีทำ ไร่จ้างได้มาก็ต้องซื้อกินหมด ขนาดลุงอายุเท่านี้จะเหวี่ยงแหลงอวน ก็ไม่ไหว วันหนึ่งไปนั่งหย่อนเบ็ดสักชั่วโมงสองชั่วโมง เขาหลบไปวางทิ้งไว้ชั่วข้ามคืนก็ได้พอกินและเหลือพอ แบ่งให้ลูกหลานได้กิน ไข่คั่วกับข้าวจะไม่เท่าไรพอกินได้ ไข่ของในครัวนี้ชิมมันแพงเอาแพงเอา กะปิ พริก น้ำปลา น้ำมัน ผักหญ้าพอกินได้จากรอบบึงแต่ก็น้อยลงเพราะวัวมันกว่น”

4.4 ก่อเกิดรากฐานทางวัฒนธรรม

ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานที่มีวัตถุดิบจากจุดที่เป็นที่เดียวที่มีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัฒนธรรมการจักสานจุด สืบทอดเป็นมรดกมายาวนานเมื่อใดไม่ปรากฏ มาปรากฏเอาในนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่เมื่อประมาณร้อย กว่าปีมานี้ และเท่าที่ปรากฏเป็นหลักฐานในนิราศเมืองแกลง การทอเสื่อสานเสื่อจากจุดก็เป็นอาชีพที่ทำกัน แล้วอย่างกว้างขวาง “เด็กผู้ใหญ่ทำเป็นไม่เว้นคน” มีความสำคัญและสวยงามถึงขั้นที่ “เป็นส่วยบ้านสานส่ง เข้ากรุงไกร” ได้อย่างภาคภูมิใจที่สืบทอดมาถึงปัจจุบันรวมทั้งพัฒนารูปแบบที่หลากหลายยิ่งขึ้นด้วยภูมิปัญญาที่ สัมมาหลายชั่วอายุคน ป้าผางเล่าว่า

“ผู้หญิงตั้งแต่รุ่นสาวถึงเฒ่าแก่ หากใครสานจุดทอเสื่อจุดไม่เป็น บอกได้เลยว่าไม่ใช่ผู้หญิงจ่ารุง เกิด มาป้าจำได้ว่ากินอนเสื่อจุดแล้ว เข้าครัวก็เห็นปลาเค็มปลาแห้งแขวนอยู่เหนือเตาไฟแล้ว³ วันทั้งวันก็ได้ยินแต่ เสียงพึมพำกระตบจุดอยู่ดัง ๆ ทั่ววันเหมือนเพลงกล่อมเด็ก มีอยู่เกือบทุกหลังคาเรือน เมื่อก่อนทำใช้กันเองบ้าง ผากให้ญาติบ้าง ให้เจ้านายท่านบ้าง ไม่ค่อยได้ขายหรอก ”

ในขณะที่อาชีพการจับสัตว์น้ำไม่ว่าจะเป็นอาชีพหลักหรือการหากินเพียงเป็นอาหารในครอบครัวที่สืบทอดกันมายาวนานจนมีคำกล่าวกันของผู้คนในท้องถิ่นว่า “ใครเหวี่ยงแหไม่เป็นไม่ว่าเป็นคนจ่ารุง” ลุงแจ้ง ฤกษ์เวียง อายุ 67 ปี อยู่บ้านเลขที่ 44 หมู่ที่ 5 ตำบลซากพง เล่าว่า

“สมัยที่ลุงยังเด็ก ของเล่นที่พ่อแม่ทำให้เล่น สอนให้ทำก็มักจะเป็นเครื่องมือการหากุ้งหอยปูปลานี้แหละ โตขึ้นมาหน่อยก็ตามพ่อแม่ที่ป้าน้ำอาลงบึงไปหาปลาเล่นน้ำ วิ่งเล่นบนหนังกะ⁴ คนตั้งแต่รุ่นกระตบจน แก่เฒ่าถ้าถึก⁵ ขุนแห ขุนอวน ทำลอบ ทำดุ่มไม่เป็นก็ไม่เรียกว่าเป็นคนจ่ารุงแล้ว”

การปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดที่กล่าวข้างต้นของประชาชนในชุมชนรอบบึงจ่ารุง เป็นการปรับตัวแบบค่อยเป็นค่อยไปที่มีแหล่งงานในชุมชนมีรองรับเป็นจำนวนมาก แม้วิถีการผลิตจะเปลี่ยนแปลงไป

³ เป็นวิธีการเก็บรักษาปลาแห้งปลาเค็มให้อยู่ได้นานด้วยการอาศัยไอร้อนจากเตาไฟขับไล่ความชื้นและแมลง

⁴ เป็นเครื่องมือทอเสื่อทำด้วยไม้เนื้อแข็งลักษณะเดียวกับที่ทอดผ้าแต่หนานกว่า

⁵ เป็นภาษาท้องถิ่นที่ใช้เรียกปาพุง

⁶ พรานปลาอาชีพที่นี้จะไม่ใช่เหยื่อที่เป็นแหจากโรงงาน เพราะไม่สอดคล้องกับร่างกายแต่ละคน การถักแหเองจึงเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่สามารถกำหนดขนาดเส้นยาวกว้างได้ตามใจรวมทั้งขนาดของและน้ำหนักตะกั่วที่ถ่วงดินแหให้เหมาะสมกับความถนัดของตนที่จะมี ผลต่อการทอดแหแต่ละครั้ง ซึ่งก็หมายถึงจำนวนปลาที่จะได้ด้วย

แต่วิถีชีวิตและรากฐานทางวัฒนธรรมก็ยังคงดำรงอยู่และได้รับการสืบทอดเนื่องเพราะบึงจำรุงคือ วิถีการผลิตใหม่ของคนอื่นเป็นพื้นฐานสำคัญของรากฐานทางวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็ง

4.5 วัฒนธรรมกระแสหลักกับวิถีชีวิตประชาชน

แม้วันนี้ผู้คนโดยรอบบึงจำรุง จะต้องตกอยู่ท่ามกลางการขยายตัวของวัฒนธรรมกระแสหลักที่จังหวัดระยองเป็นจังหวัดที่สำคัญเป็นอันดับหนึ่งในฐานะที่เป็นจังหวัดศูนย์กลางด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดหนักภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ระยะที่ 1 โรงงานอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นจำนวนมากเป็นแรงดึงดูดให้ผู้คนจากทั่วสารทิศหลั่งไหลเข้ามาในเมืองนี้ และการติดตามมาของกระแสสังคมบริโภค วัฒนธรรมดั้งเดิมถูกละเลยทำลาย ชุมชนแตกแยก ผู้คนแปลกหน้า แต่ชุมชนรอบบึงจำรุงก็ยังสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยความปลอดภัยเป็นสำคัญด้วยรากฐานทางวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งเป็นป้อมปราการสำคัญต่อการรุกรานของวัฒนธรรมกระแสหลักรอบตัว

อย่างไรก็ตาม สิ่งอำนวยความสะดวกอันเป็นความจำเป็นพื้นฐานต่อการดำรงชีวิตทั่วไปของประชาชนในปัจจุบัน ประชาชนโดยรอบบึงจำรุงก็มีและใช้เท่าที่เป็นความจำเป็นพื้นฐานเท่านั้น โทรศัพท์มือถือที่ถือว่าเป็นตัวชี้วัดของวัฒนธรรมบริโภคในชนบทยังมีใช้ไม่มากนักในชุมชนแห่งนี้คือ ร้อยละ 33.80 ทั้งที่อยู่ใกล้เมืองและแหล่งท่องเที่ยวเพียงประมาณ 10 กิโลเมตร โทรศัพท์พื้นฐานมีใช้เพียงร้อยละ 50.60 ทั้งที่อยู่ในเขตเทศบาล ร้อยละ 31.20 ในขณะที่ตู้เย็น เต้าแก๊ส หม้อหุงข้าวไฟฟ้า และโทรทัศน์ถือเป็นสิ่งปกติของวิถีชีวิตในปัจจุบันมีใช้กว่าร้อยละ 90 วิทยุ-สเตอริโอมีร้อยละ 75 เครื่องใช้ไฟฟ้าเหล่านี้ประชาชนใช้สอยตามความจำเป็น ซึ่งพิจารณาได้จากความสัมพันธ์ระหว่างอัตราค่าใช้กระแสไฟฟ้าต่อเนื่องกับการใช้เครื่องไฟฟ้าได้อย่างมีนัยสำคัญคือ มีค่าใช้กระแสไฟฟ้าเฉลี่ยเดือนละ 375 บาทต่อครอบครัว ซึ่งถือเป็นอัตราปกติสำหรับผู้ใช้ไฟฟ้าในชุมชน ส่วนรถจักรยานยนต์กลายเป็นความจำเป็นพื้นฐานสำหรับการคมนาคมในชนบทมีถึงร้อยละ 93.50

สำหรับภาวะหนี้สินที่มียอดหนี้เฉลี่ยสูงสุดคือ ธนาคารพาณิชย์ ประมาณ 195,454 บาท ร้อยละ 14 เจ้าหนี้ที่มีสัดส่วนสูงสุดคือ เพื่อนบ้านและญาติในสัดส่วนเท่ากันคือ ร้อยละ 24.68 หนี้กับเพื่อนบ้านเป็นหนี้ที่มีดอกเบี้ยสูงสุดคือ เฉลี่ยร้อยละ 20 ต่อวัน ในขณะที่หนี้กับญาติพี่น้องส่วนใหญ่ไม่เสียดอกเบี้ยที่ต้องเสียดอกเบี้ยก็ไม่เกินร้อยละ 5 ต่อเดือน หนี้สินที่สร้างภาระดอกเบี้ยให้กับประชาชนอีกแหล่งหนึ่งก็คือ หนี้สินกับนายทุนเงินกู้ที่ส่วนใหญ่ต้องเสียดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 20 ต่อวันเช่นกัน ซึ่งมีถึงร้อยละ 18.18 ที่ประชาชนเป็นหนี้กับแหล่งนี้ หนี้เพื่อการเกษตรจาก ธกส. และสหกรณ์การเกษตรมีไม่มากนักคือร้อยละ 6.49 และ 10.39 ตามลำดับ ร้านค้าชุมชน โรงรับจำนำ และพ่อค้าเงินผ่อนยังมีบทบาทไม่มากในชุมชน สำหรับกองทุนหมู่บ้านมีบทบาทไม่มากนักกับประชาชนคือมีเพียงร้อยละ 14.29 ที่อาศัยแหล่งเงินกู้นี้แสดงให้เห็นว่า ประชาชนบึงจำรุงยังมีศักยภาพในการพึ่งตนเองสูง

สวัสดิการจากรัฐที่ประชาชนใช้มากที่สุดถึงร้อยละ 100 คือโครงการบัตรประกันสุขภาพที่ใช้บริการนี้ทุกวันวัน มีเพียงร้อยละ 6.5 ที่ยังต้องใช้บริการจากคลินิก และร้อยละ 28.6 ที่ยังพึ่งการซื้อยากินเอง

รายจ่ายสำคัญที่สวัสดิการของรัฐยังขาดประสิทธิภาพคือ รายจ่ายด้านการศึกษา พบว่ายังอยู่ในเกณฑ์ที่สูงกระทั่งในส่วนที่เป็นการศึกษาภาคบังคับก็ตาม ลุงสงบ ยิ้มเยื่อน วัย 60 อดีตตำรวจสันติบาลกล่าวว่า "ไอ้เรียนนะเรียนฟรีหรือค ค่าเทอมไม่ต้องเสีย แต่ไอ้ค่าเสื้อผ้า ค่าประเป๋า รองเท้า ค่าชุดนอนชุดนี้ ค่ากิจกรรม จิปาถะ เหล่านี้มันเป็นการระหนัถ ผมว่ามันยังเรียนฟรีไม่จริงนะ"

บทที่ 5

จุดหักเหของวิถีชีวิตชาวบ้าน

คำกล่าวขานของคนบึงจำรุงคงไม่ต่างจากที่อื่นที่มีความอุดมสมบูรณ์เท่าใดนักคือ “ไม่มีใครที่บึงสำนึกใหญ่จะอดตาย หากไม่ซีเกียจจนเหลือทน” แต่ถึงวันนั้นก็กลับมีคำพูดใหม่ในหมู่ชาวบ้านว่า “พวกเราจะอดตาย หากมีการถมบึงสำนึกใหญ่”

การถมบึงสำนึกใหญ่จะกลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของชาวบ้าน ซึ่งหมายถึงวิถีชีวิต วิถีชุมชนที่จะต้องเปลี่ยนแปลงไป ความยากจนจะเข้ามาเยือน สวนผลไม้มักจะอยู่ได้หรือไม่หากขาดน้ำจากบึงแห่งนี้ ยังไม่มีใครให้คำตอบได้ แต่ที่แน่นอนคือ อาชีพที่เกี่ยวข้องกับบึงแห่งนี้จะสูญสลายไปอย่างแน่นอน ผลกระทบอะไรบ้างที่จะตามมาเหล่านี้เป็นความวิตกของชาวบ้านโดยรอบบึงแห่งนี้

บึงจำรุงเป็นทั้งครัวของชุมชน เป็นที่มาของรายได้และอาชีพที่หล่อเลี้ยงผู้คนจำนวนมาก เป็นแรงดึงดูดสำคัญของผู้คนให้รักถิ่นหากินในถิ่น ลดภาระให้กับรัฐบาลและสังคมโดยรวมอย่างยากที่จะประเมินเป็นมูลค่า บึงจำรุง “เป็นแหล่งชีวิต” เป็นมรดกที่ธรรมชาติมอบให้อย่างที่มนุษย์ไม่มีความสามารถที่จะสร้างบึงลักษณะเช่นนี้ได้เองไม่ว่าจะอีกสักกี่ปีก็ตาม และบึงจำรุงก็มีประวัติศาสตร์ในตัวของมันเองมาอย่างยาวนาน

คุณค่าเหล่านี้จะสูญสลายสิ้นหากบึงแห่งนี้ ถูกถมเพื่อสนองทิศทางการพัฒนาที่ผิดพลาดมาตลอดระยะเวลากว่า 40 ปี และยังไม่มีการทบทวนสรุปบทเรียน เป็นทิศทางการพัฒนาที่คนส่วนน้อยได้ประโยชน์จากการพลาญลาญทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นมรดกของคนส่วนใหญ่ใช้สอยร่วมกัน เพียง 40 ปีที่ผ่านมาเราทำลายทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นฐานชีวิตของประชาชนอย่างเมา้มันมากกว่าที่ธรรมชาติต้องใช้เวลาในการรังสรรค์นับพันปี

“ผมอยู่ฝ่ายต่อต้านอยู่แล้ว ถ้าถมบึงมันจะเกิดอะไรขึ้น แคชลประทานมาขุดลอกบึงฝั่งโน้น น้ำก็ไม่พอรดต้นไม้รดทุเรียนแล้ว เพราะน้ำเค็มมันเข้ามาใช้ไม่ได้” ขจร เอกภูมิ กล่าวด้วยแววตาแดงก่ำ

“การถมบึงตามโครงการนั้นมันมีเบื้องหลังแน่นอน เสีย... นี่แหละตัวการเสนอหน้าไปเอาโครงการนี้มา เพราะจะได้ประโยชน์จากการขายทราย (โครงการขุดลอก) และการถมบึงมูลค่ามหาศาล นอกจากนี้มันยังส่งลูกน้องมาเผาอกเหล็กกราบหมดเพราะต้องการที่ดินไว้ขาย พวกนั้นมันออกโฉนดได้แม้กระทั่งบนหนังหมา (ป่าพรุ) พวกนี้ทำกันเป็นขบวนการนะ เสีย...เทศบาลสุนทรภู่ เสีย เทศบาลแกลง สจ...เป็นเจ้าของบรรทุกและผู้รับเหมา พันตำรวจเอก. ก็เป็นผู้รับเหมาอีกคน เมื่อวานลุงก็ไปสังเกตการณ์การประชุมที่โรงแรมสตาร์มา เขาประชุมกันเรื่องพื้นที่ชุ่มน้ำของภาคตะวันออก รองผู้ว่าก็ได้แต่พูดว่าการถมบึงเป็นเรื่องดี ชาวบ้านจะได้ประโยชน์ ความเจริญจะเข้ามา แต่ไม่เคยพูดถึงบึงจำรุงพื้นที่ 3,800 ไร่ในฐานะที่เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำสำคัญของภาคตะวันออกเลย มันตกสำรวจไปได้อย่างไร รองผู้ว่ามาจากไหน เป็นคนที่ไหน เคยมาบึงจำรุงหรือเปล่า ถมเสร็จก็ไป แต่ชาวบ้านเรานี้คือผู้รับกรรม รับและ ลุงว่าถมบึงเมื่อไหร่เตรียมย้ายหนีกันได้แล้วพวกเราหมดที่พึ่งแน่ ฝ่ายต่อต้านนะมีเยอะจริงแต่ไม่ค่อยกล้าออกมาไว้วางเพราะกลัวอิทธิพลพวกนี้มัน ฝ่ายสนับสนุนมันมีไม่มากลุงไล่จับตัวได้เลย แต่พวกนี้มันมีอิทธิพลหนุนหลังจึงเสี่ยงดังกว่า อีกทั้งยังมีอำนาจและกฎหมายในมือ

ด้วยมันยิ่งไปกันใหญ่ ลุงเคยเป็นตำรวจรอดตายมาก็หลายครั้ง คราวนี้หากจะตายมันก็คุ้มแล้วเพราะบึงจำรุงก็คือมรดกของลูกหลาน หากถมบึงแล้วลูกหลานอยู่ไม่ได้เองจะมีหน้าตอบพวกมันว่าอย่างไร” ลุงสงบ ยิ้มเย้ยคนผู้เฒ่าวัย 60 อดีตตำรวจสันติบาลผู้มากไปด้วยข้อมูลกล่าวด้วยความเชื่อมั่นในข้อมูลของตนที่สะสมมานาน

“ถมหรือไม่ถม อยู่กันได้อะไรไม่ได้ ลุงก็คงไม่ได้เห็นไม่ได้รับรู้แล้วตอนนั้น แต่ลูกหลานลุงนี่ซิม้อยู่ทั่วบึง มันจะขุดกระดุกลุงขึ้นมาถามว่า ตอนนั้นมันมีอะไรทำอะไรอยู่ถึงปล่อยให้พวกนี้มาปล้นทรัพย์สินแผ่นดินที่เป็นมรดกของพวกกูไป ลุงไม่ได้สู้เพื่อตัวเองนะ แต่ลุงสู้ในฐานะของผู้ถ่ายทอดมรดก” ลุงแจ้ง ฤกษ์เวียง วัย 67 กล่าวสั้น ๆ ด้วยความรู้เพียงแค่ ป.4 แต่แหลมคมด้วยจิตวิญญาณของคนบึงจำรุง

“หาปลาขายเป็นอาชีพผม ผมมาตั้งแต่นู่มไม่เคยหมด ไม่เคยเห็นว่ามันจะน้อยลง ถ้าถมบึงก็เท่ากับทุบหม้อข้าวผม แล้วคุณว่าผมจะสู้หรือจะยอมละ” วีระ ณรงค์หนู พรานปลาวัยฉกรรจ์ อายุ 47 กล่าวสั้น กระชับเหมือนกับการเหวี่ยงแหของแกที่สอยงามและแม่นยำต่อเป้าหมาย

“ป่าเห็นบึงนี้ กินจากบึงนี้มาเจ็ดสิบปีแล้ว ป่ามันคนจนไม่มีมรดกอะไรจะให้ลูกหลานนอกจากปกป้องรักษาบึงจำรุงไว้ให้พวกมันได้ทำมาหากินต่อไป เขามาถมมาสร้าง เราจจะรับจ้างเขากินได้ก็วันเดียวมันก็เสร็จ ไร่จะได้เข้าไปขายของในนั้นไม่มีทางถ้าไม่ใช่พวกเสีย ถึงได้ขายก็ไม่มีทุน อย่างมากก็หาบของเร่เหมือนพวกในกรุงเทพ ยากกว่ามีบึงไว้หากินเสียอีก ถึงป่าจะอายุขนาดนี้แต่ไปร่วมประชุมกับพวกต่อต้านไม่เคยขาดนะ ไร่หนู” ป่าฝาง ณอมจิตร วัย 70 กล่าวด้วยความคะนองที่ดูไม่สมกับวัยของแกนัก

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษา

ข้อค้นพบจากการศึกษา

1. บึงจำรุงเป็นเป็นปัจจัยดึงดูดสำคัญที่ทำให้การเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคชนบทเข้าเมืองมีน้อยที่สุด ทั้งที่มีปัจจัยผลักดันที่สำคัญคือ การล่มสลายของวิถีการผลิตแบบเกษตรกรรมชาวสวนรายย่อยแบบดั้งเดิมของจังหวัดระยอง เนื่องจากบึงจำรุงคือ แหล่งชีวิตของประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับและอาศัยประโยชน์จากบึงแห่งนี้ในการดำเนินชีวิตทั้งวิถีการผลิต เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างสนิทแน่นแฟ้น

2. หากฐานทรัพยากรอันเป็นฐานชีวิตของประชาชนมีความมั่นคงอุดมสมบูรณ์แล้ว ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืนโดยพึ่งพาปัจจัยภายนอกน้อยที่สุด เป็นรากฐานสำคัญที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากรากฐานทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ชุมชนนั้นมีความต่อเนื่องยาวนานและได้รับการสืบทอดระหว่างคนรุ่นต่อรุ่นอย่างไม่ขาดสาย และประการสำคัญคือ หากรากฐานทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของชุมชนนั้นมีความเป็นหนึ่งเดียวกับวิถีการผลิตของประชาชนแล้วย่อมเป็นรากลึกที่ยากจะสั่นคลอน

3. การใช้พื้นที่สาธารณะเพื่อการก่อสร้างหรือพัฒนาเป็นโครงการขนาดใหญ่กำลังเป็นแนวโน้มใหม่ของสังคม เนื่องจากพื้นที่สาธารณะมีต้นทุนในการดำเนินโครงการต่ำโดยไม่ต้องเวนคืนหรือซื้อที่ดิน ดังที่เคยเกิดมาแล้วในหลายโครงการ เช่น โครงการนำพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมไปปลูกยูคาลิปตัส การก่อสร้างสถานที่ราชการด้วยการถมทะเล หรือใช้พื้นที่ป่าชายเลน เป็นต้น

4. บทบาทของประชาชน องค์กรภาคประชาชน และชุมชน กำลังเป็นบทบาทที่มีความสำคัญต่อการปกป้องและดูแลสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เพราะเป็นผู้มีผลได้ผลเสียต่อการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่จะเกิดขึ้น ซึ่งที่ผ่านมามักจะเป็นบทบาทขององค์กรภายนอก โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรภาคประชาชนของบึงจำรุงที่ได้ดำเนินการเคลื่อนไหวคัดค้านการใช้พื้นที่สาธารณะไปใช้ประโยชน์ในโครงการที่ไม่เหมาะสม เป็นการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนโดยแท้จริง ไม่มีองค์กรภายนอกเข้าไปแทรกแซง ประเด็นที่น่าสนใจคือ ประเด็นการต่อสู้เป็นการต่อสู้ด้วยข้อมูลและเหตุผลมากกว่าการใช้กำลังเข้ากดดัน และเป็นข้อมูลเหตุผลที่สรุปจากประสบการณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องกับข้อมูลทางวิชาการ ทิศทางเช่นนี้กำลังเป็นทิศทางใหม่ขององค์กรภาคประชาชนในภูมิภาคตะวันออกที่ลุกขึ้นมาแก้ปัญหาด้วยตนเองอย่างกว้างขวางขึ้น ระบบข้อมูล ฐานข้อมูลที่เคยเป็นเรื่องยากสำหรับประชาชน ปัจจุบันกลายเป็นเรื่องปกติที่จับต้องได้ด้วยภูมิปัญญาของพวกเขาเอง

ข้อเสนอแนะ

1. หากฐานทรัพยากรอันเป็นฐานชีวิตของประชาชน เป็นต้นทุนทางสังคม มีความอุดมสมบูรณ์และทุกคนได้ประโยชน์และใช้ประโยชน์ร่วมกันได้อย่างเท่าเทียมแล้ว ปลดปล่อยให้เป็นสิทธิของประชาชนในการเลือกวิถีการดำเนินชีวิตของตนเอง มีทางเลือกอันหลากหลายต่อวิถีการผลิตและการดำรงชีวิต ก็จะกลายเป็นภาระแก่รัฐน้อยที่สุดในการจัดสวัสดิการเข้าสนับสนุนช่วยเหลือ เพราะประชาชน ชุมชนจะมีความเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ แต่หากรัฐยังมีนโยบายอุดหนุนยับยั้งทรัพยากรจากภาคชนบทเพื่อสนองทิศทางการพัฒนากระแสหลัก ประชาชนก็จะมีทางเลือกที่หดแคบลง ต้องเข้ากรอบของทิศทางการพัฒนากระแสหลัก ก็จะต้องเป็นภาระให้รัฐจัดการด้านสวัสดิการต่าง ๆ ต่อไปไม่สิ้นสุด หากชุมชนบึงจำรุงแตกสลายพากันเคลื่อนย้ายไปหาแหล่งงานใหม่โดยเฉพาะในเมือง รัฐจะและสังคมจะต้องแบกรับภาระเพิ่มอีกเท่าใด

2. ประชาชนและองค์กรชุมชนที่ผ่านการเคลื่อนไหวคัดค้าน เก็บข้อมูล และร่วมกันศึกษาหาทางออกที่เหมาะสมต่อการพัฒนา การดูแลบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างสมประโยชน์ มีแนวทางมากมายที่จะก่อประโยชน์แก่ส่วนรวมมากกว่าการถมบึงจำรุง การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ไม่ว่าจะเป็นแหล่งชมนกน้ำ แหล่งศึกษาระบบนิเวศนวิทยาพื้นที่ชุ่มน้ำภาคตะวันออก แหล่งศึกษาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ โดยการจัดการขององค์กรชุมชน นำรายได้มาพัฒนาบึงจำรุงและการจัดสวัสดิการของชุมชน สมควรเป็นอย่างยิ่งที่รัฐบาลจะต้องให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ เพราะนี่คือแนวทางการจัดสวัสดิการที่ยั่งยืน

ภาคผนวก

ตารางวิเคราะห์ข้อมูล

ตารางที่ 1 ข้อมูลอายุและจำนวนสมาชิก

รายการ	ต่ำสุด	สูงสุด	อายุเฉลี่ย
อายุ	18	74	44.95
สมาชิกในครอบครัว	1	8	4.19

ตารางที่ 2 เพศ

รายการ	จำนวน	ร้อยละ
ชาย	40	51.90
หญิง	37	48.10

ตารางที่ 3 การศึกษา

รายการ	จำนวน	ร้อยละ
ไม่ได้เรียน	4	5.20
ประถมศึกษาตอนต้น	53	68.80
ประถมศึกษาตอนปลาย	12	15.60
มัธยมศึกษาตอนต้น	2	2.60
มัธยมศึกษาตอนปลาย	2	2.60
อนุปริญญา	2	2.60
ปริญญาตรี	2	2.60

ตารางที่ 4 อาชีพหลัก

รายการ	จำนวน	ร้อยละ
เกษตรกร	15	19.50
รับจ้างทั่วไป	53	68.80
ลูกจ้าง	1	1.30
ราชการ	2	2.60
ค้าขาย	3	3.90
หาปลา	3	3.90

ตารางที่ 5 อาชีพพรอง

รายการ	จำนวน	ร้อยละ
เกษตรกร	9	11.70
รับจ้างทั่วไป	12	15.60
ค้าขาย	2	2.60
ไม่มีอาชีพพรอง	54	70.10

ตารางที่ 6 สถานภาพของพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย

รายการ	จำนวน (ราย)	ร้อยละ	พื้นที่ (ไร่)		สิทธิการถือครอง (ราย)				เฉลี่ย (ไร่)
			ต่ำสุด	สูงสุด	โฉนด	ร้อยละ	นส.3	ร้อยละ	
ทำไร่	5	6.5	1	20	5	100.00	0	100.00	7.4
ทำนา	2	2.6	4	12	2	100.00	0	100.00	8
ทำสวน	25	32.5	1	25	24	96.00	1	4.00	5.81
บ้านพักอาศัย	77	100.00	0.25	8	76	98.70	1.00	1.30	0.91

ตารางที่ 7 การครอบครองที่อยู่อาศัย

รายการ	จำนวน	ร้อยละ
เป็นเจ้าของ	58	75.30
เป็นของลูกหลาน	4	5.20
อาศัยญาติ	14	18.20
อื่นๆ	1	1.30

ตารางที่ 8 สิ่งอำนวยความสะดวก

รายการ	มีใช้	ร้อยละ	ไม่มี	ร้อยละ
โทรศัพท์	39	50.6	38	49.40
โทรศัพท์มือถือ	26	33.8	51	66.20
ตู้เย็น	71	92.2	6	7.80
เตาแก๊ส	74	96.1	3	3.9
หม้อหุงข้าวไฟฟ้า	76	98.7	1	1.3
วิทยุ-สเตอริโอ	58	75.3	19	24.7
โทรทัศน์	75	97.4	2	2.6
จักรยานยนต์	72	93.5	5	6.5
รถยนต์	24	31.2	53	68.8

ตารางที่ 9 เครื่องมือการผลิต

รายการ	มีใช้	ร้อยละ	ไม่มีใช้	ร้อยละ
รถไถดำ	0	0.00	77	100.00
รถไถนา	2	2.60	75	97.40
เครื่องปั้มน้ำ	48	62.34	29	37.66
เครื่องตัดหญ้า	9	11.69	68	88.31
วัว	2	2.60	75	97.40
ควาย	0	0.00	77	100.00
เครื่องพ่นยา	17	22.08	60	77.92

ตารางที่ 10 การปลูกพืช

รายการ	เกษตรกร	ร้อยละ	การปลูก/เลี้ยง		ปริมาณผลผลิต			
			รอบบ้าน/นา/ไร่	ร้อยละ	พอกิน	ร้อยละ	ไม่พอกิน	ร้อยละ
ข้าว	2	2.60	2	100	1	50.00	1	50.00
พืชไร่	2	2.60	2	100	0	0.00	2	100.00
สวนผลไม้	23	29.90	23	100	2	8.70	21	91.30
รวม	27	35.06			3	11.11	24	88.89

ตารางที่ 11 สัตว์เลี้ยงในครัวเรือน

รายการ	จำนวน	ร้อยละ	เลี้ยงใน				การใช้ประโยชน์				รายได้เฉลี่ย (บาท)
			บ้าน	ร้อยละ	ไร่-นา-สวน	ร้อยละ	บริโภค	ร้อยละ	ขาย	ร้อยละ	
วัว	3	3.90									
ไก่	20	26.00									
ปลา	1	1.30									
รวม	24	31.20	17	70.83	7	29.17	18	75.00	5	20.83	12900

ตารางที่ 12 การใช้ประโยชน์จากบึงจำรุง

รายการ	จำนวน	ร้อยละ
ไม่พึ่งพา	12	15.6
หาอยู่หากิน	34	44.2
หาขาย	28	36.4
เป็นแหล่งน้ำ	3	3.9

ตารางที่ 13 ผลผลิตจากบึงจำรุง

รายการ	จำนวน	รายได้		รายได้เฉลี่ย
		ต่ำสุด	สูงสุด	
สานเสื่อกก	18	3,800.00	196,000.00	32,600.00
หาปลา	52	1,000.00	120,000.00	13,776.92
หาผัก	28	200.00	30,000.00	1,946.43

ตารางที่ 14 การรับจ้าง

รายการ	จำนวน	ร้อยละ	รายได้เฉลี่ย
รับจ้างทั่วไป	29	37.70	
ก่อสร้าง	28	36.40	
โรงงาน	12	15.60	
ราชการ	3	3.90	
รัฐวิสาหกิจ	1	1.30	
รวม	73	94.80	113,432.88

ตารางที่ 15 รายได้ครอบครัว

รายการ	จำนวน	รายได้รวม	รายได้เฉลี่ย
รายได้จากการเลี้ยงสัตว์	5	64,500.00	12,900.00
ผลิตภัณฑ์จากกก	18	586,800.00	32,600.00
ผลผลิตจากปลา	52	716,400.00	13,776.92
ผลผลิตจากผัก	28	54,500.00	1,946.43
รายได้จากอาชีพรับจ้าง	73	8,280,600.00	113,432.88
รายได้จากเกษตรกรรม	25	261,000.00	10,440.00

ตารางที่ 16 รายได้ผลผลิตทางการเกษตร

รายการ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
ต้นทุน	1,700	45,000	12,162.50
ขายได้	-	370,000	38,684.00
รายได้	- 7,900	58,000	10,440.00

ตารางที่ 17 ต้นทุนการผลิตทางการเกษตร

รายการ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
ค่าปุ๋ย	600	22,000	6,661.90
ค่ายาปราบศัตรูพืช	300	10,000	1,952.50
ค่ายาปราบวัชพืช	1,000	5,000	2,127.27
ค่าพันธุ์พืช	-	-	-
ค่าไถ	420	420	420.00
ค่าเก็บเกี่ยว	1,450	6,000	3,158.33
ค่าจ้างแรงงาน	200	10,000	2,927.27
ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง	300	5,000	1,393.33
ค่าขนส่ง	500	5,000	2,500.00

ตารางที่ 18 รายจ่ายในครอบครัว

รายการ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
ค่าอาหาร	1,183.00	9,720.00	3,755.96
ค่าข้าว	145.00	1,400.00	406.36
กับข้าว	300.00	7,800.00	3,013.90

ตารางที่ 19 ของใช้ในครัว

รายการ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
กะปิ	30.00	320.00	100.26
น้ำปลา	20.00	92.00	44.13
หอม	5.00	240.00	51.47
กระเทียม	10.00	180.00	62.79
พริก	10.00	400.00	120.00
เกลือ	5.00	100.00	13.64
น้ำตาล	14.00	180.00	63.58
น้ำมันพืช	20.00	380.00	102.31
แก๊ส	100.00	2,225.00	254.08
ถ่าน	10.00	150.00	33.33
อื่นๆ	20.00	1,500.00	254.94